

ANICENIA.

طرح درس انسان شناسی ۱

نویسنده:
محمد علی شریعت پناهی

ایده شروع

مربی وارد کلاس می‌شود و پس از سلام و احوال‌پرسی بادانش آموزان می‌گوید: «بچه‌ها یک سؤال! هدف کسانی که این مدرسه را ساخته‌اند چه بوده؟ این کلاس را برای چه کسانی ساخته‌اند؟ این تخته‌سیاه؟ این صندلی‌ها؟ ... این همه امکانات و مخارج؟».

دانش آموزان: «خب معلوم است دیگر! برای ما».

مربی: «مگر شما که هستید؟».

دانش آموزان: «ما دانش‌آموزیم و قرار است در آینده به مدارج بالاتر علمی برسیم و به خود و خانواده و جامعه خدمت کنیم».

مربی با تأیید حرف‌های دانش‌آموزان، ادامه می‌دهد: درسته! من یاد آیه‌ای از قرآن افتادم که می‌فرماید: «خداوند شب و روز و ماه و خورشید را در اختیار شما درآورد که در این کار، نشانه‌هایی از عظمت خدا است برای کسانی که عقل خود را به کار می‌گیرند!»^۱. ولی بچه‌ها یک سؤال! چرا قرآن در این آیه می‌فرماید: «همه‌چیز در اختیار کسانی است که عقل خود را به کار بگیرند؟». ارتباط این جملات در چیست؟ {در اینجا مربی باید به دانش‌آموزان اجازه دهد تا بارش فکری داشته باشند تا به معنی مقصود هدایت شوند و نتیجه‌گیری کنند}.

مربی: به نظر شما چه برداشتی از این می‌شود کرد؟

آیا نباید فکر کنیم تا بدانیم که هستیم؟ و بدانیم چرا خدا این زمین بزرگ و این آسمان پهناور را برای ما خلق کرده است؟ مگر قرار است چه کاری انجام دهیم؟ این زمین و آسمان و ستارگان برای چه هدفی خلق شده‌اند؟

همان‌طور که در جواب سؤال قبل گفتید ما دانش‌آموزیم، در جواب این سؤال چه می‌گویید که چرا خدا این همه زمین و آسمان و ستاره برای انسان خلق کرده است؟

یادداشت

تعریف انسان و انسان‌شناسی

بعضی معتقدند واژه انسان از ریشه «انس» گرفته شده است. اگر ما این سخن را بپذیریم، آن وقت انسان یعنی کسی که رونق و زیبایی در زمین، تنها باوجود او حاصل می‌شود و یا آنکه زندگی انسان، بدون انس و دوستی با دیگران تأمین نمی‌شود^۲.

برای انسان‌شناسی در اصطلاح، تعاریف بسیاری وجود دارد که دقیق‌ترین آن‌ها می‌گوید: انسان‌شناسی علم بررسی انسان یا بعدی از ابعاد وجودی او^۳ باهدف فهم علت آفرینش و یافتن راه کمال و خوشبختی او است.^۴

اهمیت انسان‌شناسی

برای درک اهمیت انسان‌شناسی، باید در ابتدا به اهمیت انسان در جهان پی برد. لذا
 ۳ نکته پیرامون اهمیت انسان ذکر می‌شود:

۱. در میان آموزه‌های اسلام، انسان اساسی‌ترین محور خلقت به شمار آمده و آفرینش جهان، فرستادن پیامبران و کتاب‌های آسمانی برای رسیدن انسان به هدف آفرینش او است.

۲. آفریدگار جهان، تنها یک‌بار خود را به‌عنوان بهترین آفریننده ستایش کرده و آن‌هم در پی آفرینش انسان است. آنجا که در آیه ۱۴ سوره مؤمنون فرمود: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ»^۵.

۳. خداوندی که درباره آفرینش هیچ موجودی جز انسان، اعلام قبلی نفرموده و موضوعی را با فرشتگان در میان ننهاده، در قرآن نسبت به این خلقت جدید با اعلام قبلی اشاره کرده و بیان می‌دارد که «من بشری از گل خواهیم آفرید و چون او را کامل خلق کردم و از روح خود در او دمیدم، بر او سجده کنید».^۶

چگونگی آفرینش انسان

انسان دارای دو بعد جسمی و روحی است که قرآن کریم به آفرینش هر دو بعد اشاره می‌کند. همان‌طور که قبلاً بیان شد، این مطلب، از آیه ۷۱ و ۷۲ سوره «ص» قابل‌برداشت است.

الف. آفرینش جسم

در مرحله اول، به بیان آفرینش انسان از جنس خاک^۸، گل^۹ و زمین^{۱۰} پرداخته‌شده است. اگرچه این آیات به خلقت حضرت آدم اشاره دارد؛ اما چون آفرینش همه انسان‌ها از طریق ایشان به خاک منتهی می‌شود، این موضوع را می‌توان مربوط به همه انسان‌ها دانست.^{۱۱}

ب. آفرینش روح

در مرحله دوم، قرآن کریم تعبیر «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»^{۱۲}، را به‌کاربرده و مرحله جدیدی را که با مرحله پیش متفاوت است، یادآور می‌شود. مرحله‌ای که در آن سخن

از حیات، علم و قدرت انسان است که برگرفته از حیات، علم و قدرت خدا است. خداوند در این مرحله، همان‌گونه که انسان را از این هدایا بهره‌مند ساخت، هویت شخصی به وی عطا کرد و او را جانشین خود بر روی زمین نامید.^{۱۳}

استعدادها و قابلیت‌های انسان

۱. سرشت انسان

طبق آیه ۳۰ سوره روم، آفرینش انسان بر پایه فطرت پاک الهی بناشده؛ به‌گونه‌ای که اگر کسی موانع را از سر راه خود بردارد و بر طبق فطرت پاک خودش زندگی نماید، به خوشبختی واقعی میرسد.

۲. اختیار و تکلیف

قدرت اختیار در انسان یکی از ویژگی‌های منحصربه‌فرد اوست که از طرف خداوند متعال به او ارزانی شده است.^{۱۴} خداوند در قرآن کریم در کنار بیان تکالیف انسان، هرگونه جبر و زور نسبت به وی را برطرف کرده و در آیه ۳ سوره انسان می‌فرماید: «ما راه را به انسان نشان دادیم، خواه شاکر باشد خواه ناسپاس». کلمه شکر که در آیه شریفه آمده، بر این مطلب دلالت دارد که راه خدا، راهی اختیاری است و پیمودن یا نپیمودن آن در اختیار انسان قرار است.^{۱۵}

۳. تعلیم و تربیت

درست است که انسان موجودی مختار است، اما خداوند او را رها نکرده و در قرآن کریم، ضمن اشاره به اهمیت یادگیری^{۱۶} موضوعات مهمی برای یادگیری، مانند یادگیری قرآن^{۱۷} و علم و حکمت^{۱۸} را معرفی کرده است.

درنتیجه می‌توان گفت انسان که بر اساس فطرت پاک الهی دیده به جهان گشوده، می‌تواند با توجه به اصل اختیار و قوه یادگیری، مرغ باغ ملکوت شود و به هدف اصلی خلقت یعنی عبودیت رسیده و به مقام جانشینی خدا نزدیک شود^{۱۹} و یا از این هدف سربیزی کرده و از حیوانات نیز پست‌تر شود.^{۲۰}

سؤال‌ها و پاسخ‌ها

۱. همان‌طور که گفتید انسان‌شناسی در علوم مختلف بحث شده است؛ اما چرا فقط از انسان‌شناسی در دین صحبت کردید؟

انسان‌شناسی دینی در مقایسه با انسان‌شناسی در علوم دیگر امتیازاتی دارد که به اختصار به آن‌ها می‌پردازیم:

الف: جامعیت: از آنجاکه انسان شناسی دینی از آموزه‌های وحی استفاده کرده و گوینده آن آموزه‌ها - خداوند - از شناخت کامل نسبت به انسان برخوردار است، پس ابعاد مختلف زندگی انسان مانند بعد زیستی، عاطفی، شناختی، تاریخی، فرهنگی و ... را مدنظر قرار داده است.

ب: خطاناپذیری: در آموزه‌های انسان شناسی دینی، به شرط استناد به دیدگاه‌های دین تحریف نشده مانند اسلام، خطا راه ندارد؛ چراکه آموزه‌های آن از سوی خالق انسان که آشنا به اوست، صادر شده است.

ج: توجه به مبدأ و معاد: در انسان شناسی غیردینی، درباره انسان بریده شده از مبدأ و معاد بحث شده و فقط به زندگی فعلی او در دنیا نگاه می‌شود؛ اما در انسان شناسی دینی، مبدأ و معاد به عنوان دو بخش اساسی از زندگی انسان مورد توجه قرار می‌گیرد.

د: توجه به ساختار کلی انسان: در برخی انسان شناسی‌ها فقط به بعد زیستی انسان و در برخی دیگر فقط به جنبه روانی او نگاه می‌شود؛ اما در انسان شناسی دینی به هر دو جنبه جسم و روان انسان نگاه شده و انسان را یک ساختار کلی متشکل از این دو جنبه می‌داند.^{۲۱}

۲. منظور از جانشینی خدا در زمین چیست؟ دلیل مخالفت فرشتگان با این تصمیم خدا چه بود؟ پاسخ خدا چه بود؟

منظور از جانشینی، نمایندگی خدا در زمین است؛ چراکه خدا می‌خواست موجودی بیافریند که گل سرسید عالم هستی باشد و شایسته، مقام جانشینی خدا در زمین گردد؛ اما طبق آیه ۳۰ سوره بقره، فرشتگان عرض کردند: «آیا در زمین کسی را قرار می‌دهی که فساد کند و خون‌ها بریزد، درحالی که ما تو را عبادت می‌کنیم و حمدت بجا می‌آوریم». خداوند پاسخ سربسته‌های به آن‌ها داد و فرمود: «من چیزهایی می‌دانم که شما نمی‌دانید!» آن‌ها فکر کردند اگر هدف عبادت و بندگی است که ما همواره مشغول عبادت هستیم! بی‌خبر از این که عبادت فرشتگان با توجه به این که شهوت و خشم و خواسته‌های گوناگون در وجودشان راه ندارد، با عبادت و بندگی انسان که شهوت او را احاطه کرده و شیطان او را وسوسه می‌کند، تفاوت فراوانی دارد!^{۲۲}

۳. در بین صحبت‌ها گفتید خدا به فرشتگان دستور داد به انسان سجده کنند، مگر نباید فقط در مقابل خدا سجده کرد؟

آری درست است. انسان فقط باید در مقابل خدا سجده کند؛ اما اولاً کسی که لایق نمایندگی خدا در زمین شد، شایسته هر نوع احترام است. ثانیاً جای تردید نیست که

فرشتگان برای آدم «سجده پرستش» نکردند، بلکه سجده برای خدا بود به خاطر آفرینش چنین موجود شگرفی که همان انسان است. اگر هم بگوییم سجده بر آدم کردند، این سجده به معنی احترام است نه پرستش. در حدیثی از امام رضا علیه السلام می‌خوانیم: «سجده فرشتگان پرستش خداوند از یک سو و اکرام و احترام آدم از سوی دیگر بود، چراکه ما در صلب آدم بودیم»^{۲۳}.

۴. منظور شما از اختیار چیست؟ آیا هر کاری که دلمان بخواهد می‌توانیم انجام دهیم؟

منظور از اختیار انسان، این است که هم میتواند با کسب شناخت و آگاهی درباره خدا، جهان و خود راه نجات و سعادت را طی کند و هم میتواند با پشت کردن به دین و قبول نکردن آموزه‌های دینی، موجبات گمراهی و بدبختی خود را در دنیا و آخرت فراهم کند^{۲۴}. کما اینکه در آیه ۳ سوره انسان فرمود: «ما راه را به او نشان دادیم، خواه شاکر باشد و پذیرا گردد خواه ناسپاسی کرده و رد کند!».

تمرین

۱. دقیقاً بعد از اجرای ایده و قبل از شروع بحث، از دانش آموزان بخواهید بر روی یک کاغذ سفید، هر چه از انسان می‌دانند در ۵ خط بنویسند. بگذارید کاملاً آزادانه هر چه از ذهنشان تراوش می‌کند را بر روی کاغذ بیاورند و سپس کاغذها را جمع‌آوری کنید. بعد از اتمام مباحث از آن‌ها بخواهید حال با توجه به آنچه در کلاس گفته شد، هر چه از انسان دانستید را بر روی کاغذ بنویسید. سپس به‌طور تصادفی یا با درخواست خود دانش‌آموز، نسبت به خواندن برخی از آن‌ها به‌منظور اصلاح خطاهای قبلی و کج‌فهمی جدید اقدام نمایید.

۲. از دانش آموزان بخواهید تحقیقی را در مورد بخشی از یک بعد انسان انجام دهند. مثلاً بعد روانی، بخش یادگیری یا بعد جسمی، بخش گوارش.

۳. از دانش آموزان بخواهید در کلاس به مسئله یا چیزی از پدیده‌های پیرامون انسان فکر کنند که تا به حال به آن فکر نکرده بودند. بعد آن را به شور بگذارید.

۴. به آن‌ها بگویید جلسه بعد هم قرار است درباره موضوع انسان‌شناسی صحبت کنیم؛ ولی به نظر شما چه موضوعی از شناخت انسان از همه موضوعات مهم‌تر است. با این کار ذهن آن‌ها را از موضوعات درجه دوم به موضوعات درجه اول و مهم‌تر هدایت کنید.

۵. از آن‌ها بخواهید مقاله‌ای با این موضوع بنویسند که «اگر شما خدا بودید و انسان

را با این همه امکانات خلق کرده بودید، در قبال این همه محبت از او چه توقعی داشتید؟». در ادامه بنویسند حال که من انسان هستم، آیا توانسته‌ام توقع خدا از خودم را برآورده نمایم یا نه؟ اگر نه، دلیل آن چیست؟

منابع

۱. مصباح یزدی، محمدتقی، انسان‌شناسی در قرآن، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی رحمه‌الله، ۱۳۸۸.
۲. الهی راد، صفدر، انسان‌شناسی، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی رحمه‌الله، ۱۳۹۵.
۳. ابوالقاسمی، ابوالفضل، بهترین آفریده، قم، مرکز فرهنگی تبلیغی آینده‌سازان، ۱۳۹۱.
۴. جوادی آملی، عبدالله، انسان از آغاز تا انجام، چاپ سوم، قم، انتشارات اسراء، ۱۳۹۱.
۵. مطهری، مرتضی، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلام، جلد چهارم، انسان در قرآن، چاپ هشت، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۳.

پی‌نوشت

۱. نحل، ۱۲.
۲. راغب، مفردات، ص ۹۴.
۳. مصباح یزدی، محمدتقی، انسان‌شناسی در قرآن، ص ۲۲.
۴. الهی راد، صفدر، انسان‌شناسی، ص ۱۴.
۵. حقی، اسماعیل، روح البیان، ج ۶، ص ۷۲.
۶. جوادی آملی، عبدالله، انسان از آغاز تا انجام، ۱۳۹۰، ص ۱۶.
۷. همان، ص ۷۱.
۸. روم، ۲۰.

۹. انعام، ۲.
۱۰. طه، ۵۵.
۱۱. طباطبایی، محمدحسین، المیزان، ج ۱۶، ص ۱۶۵.
۱۲. حجر، ۲۹.
۱۳. همان، ج ۱۵، ص ۱۹.
۱۴. مطهری، ۱۳۷۳، ص ۱۰.
۱۵. طباطبایی، محمدحسین، المیزان، ج ۲۰، ص ۱۲۲.
۱۶. علق، ۵.
۱۷. الرحمن، ۲.
۱۸. بقره، ۱۲۹.
۱۹. بقره، ۳۰.
۲۰. اعراف، ۱۷۹.
۲۱. مصباح یزدی، محمدتقی، انسان‌شناسی در قرآن، ص ۳۲.
۲۲. بابایی، علی، برگزیده تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۶۰.
۲۳. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ج ۱، ص ۹۳.
۲۴. الهی راد، صفدر، انسان‌شناسی، ص ۶۱.